

PAPER GROC, REVISTA HEMEROGRÀFICA PERSONAL DE JOAN CREXELL

JOSEP MARIA FIGUERES I ARTIGUES

*Que l'amistat esdevingui lliure,
amb la veu de la poesia
ara, cal seguir lluitant.*

JOAN CREXELL

In memoriam.

*Mai no hem dedicat un article. Ara ho fem
en record de qui estimà intensament la
seva nació i li dedicà la vida, ço és, el seu
temps vital.*

TREBALLS DE COMUNICACIÓ se suma a la pena per la pèrdua del seu soci Joan Crexell i Playà i li dedica, en homenatge a la seva figura d'estudiós de la premsa, una visió de la revista *Paper Groc*, obra personal de Crexell; una bibliografia dels seus treballs sobre premsa, a cura de Josep M. Figueres; i un article pòstum, *Premsa clandestina a França durant l'ocupació nazi*, que va presentar a les Primeres Jornades d'Història de la Premsa. (Red.)

Un record

La desaparició prematura de Joan Crexell i Playà (Barcelona, 1946-1994) significa un cop molt dur per a la família, els amics i els companys per la sobtada i precipitada acció de la falç eterna. Encara costa de pair el cop, i amb les frases, sentides, d'«El trobarem a faltar» i «És injust» caldria honorar la seva memòria de militant i d'estudiós amb un petit homenatge on constés la seva aportació cultural. La bibliografia i l'hemerografia catalanes certament se'n ressentiran, ja que va obrir un camí de pacient treball i de revisió constant. La seva fal·lera era el país¹ i, si anava a Londres, la primera

1. La seva producció bibliogràfica és la següent:

1977. *Poesia patriòtica catalana sota la dictadura de Primo de Rivera*. Barcelona: Mar Blava.

1978. Versió catalana dels poemes de resistència de Paul Éluard.

1978. *Textos militars catalans (1924-1926)*. Barcelona: Copisteria Ratlles, 1978.

1980. *La fi del cagaèl·làstics. Poesia política anònima (1939-1979)*. Barcelona: La Magrana, «La Magrana», 21.

1981. *Sant Joan* [recull de contes].

1982. *Els fets del Palau i el Consell de Guerra a Jordi Pujol*. Barcelona: La Magrana, «La Magrana», 24 [1a ed., març; 2a ed., rev., maig].

1983. *Si és boig que el tanquin! (poesia popular anònima 1977-1982)*. Barcelona: El Llamp, «La Rella», 4.

1984. *Origen de la bandera independentista*. Barcelona: El Llamp, «La Rella», 12 [2a ed., augm., 1988].

1985. *El monument a Rafael Casanova*. Barcelona: El Llamp.

1987. *La Caputxinada*. Barcelona: Edicions 62, «Llibres a l'Abast», 223.

1988. *El complot de Garraf*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, «Biblioteca Serra d'Or», 79.

1992. *La «Manifestació» de capellans de 1966*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, «Biblioteca Serra d'Or», 117.

Molt rellevant és també la trilogia publicada, els dos darrers en col·laboració amb Albert Manent, amb el qual l'uní la passió pel país i per la seva cultura, editats tots dins la «Biblioteca Serra d'Or» (núm. 97, 1990; 76, 1988; i 90, 1989) de Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Els títols són:

— *El llibre a Catalunya durant la guerra civil*.

— *Bibliografia catalana dels anys més difícils (1939-1943)*.

— *Bibliografia catalana: cap a la represa (1944-1946)*.

Té diversa producció inèdita, com el recull d'articles *Per la independència, Les declaracions de l'abat Escarré a Le Monde, Premsa d'exili durant el franquisme, Caplletres nacionalistes, Les campanyes del català a l'escola*, etc.

Pel que fa a articles, no els esmentem i confiem que a la miscel·lània que hom li prepara hi podran aparèixer d'una manera exhaustiva. Nosaltres fem només el repertori de la seva producció referida a història de la premsa malgrat que sovint els camps entre hemerografia i bibliografia són boirosos. A tall d'exemple:

«Bibliografia catalana a l'estranger anterior al 1919». *Revista de Llibreria Antiquària*, (abril 1982), 3, p. 23-25.

Bibliografia catalana de les Amèriques anterior al 1939. Barcelona: IV Jornades d'Estudis Catalano-Americans, Comissió Amèrica i Catalunya, octubre 1990, p. 203-218.

«*Diario de Barcelona: un origen controvertit*». *Revista de Catalunya*, (desembre 1992), 69, p. 21-35.

cosa que hi feia era anar a la biblioteca més gran a localitzar, fixar, catalogar i divulgar la bibliografia sobre la qüestió catalana. Un altre dels trets de la seva personalitat era la tenacitat. I aquesta constància és una dada important per a valorar l'obra feta.² No hem de plànyer com el trobarem a

Serà difícil de dur-ne a terme la bibliografia atenent el fet que la manca d'índexs és lamentable en la nostra premsa. S'hauria d'acudir a revistes de difícil accés com *No Sé*, feta amb ciclostil al CICF i de la qual sortiren dos números, per a veure-hi el seu article si fem cas de «Premsa clandestina» d'Eugení Giral a *Periodisme en temps difícils. L'Escola del CIC (1964-1974)* (Barcelona, Col·legi de Periodistes - Diputació de Barcelona, 1989). El mateix autor esmenta la situació de l'estudiós que esdevindrà protagonista i, precisament, d'allò que estudia, premsa clandestina: «Una altra experiència fou la de l'*Avui*, que porta a terme Joan Crexell. Durant els primers mesos del curs 1970-1971 havia col·laborat en la redacció de *El Mussol*, i poc més tard, maig de 1971, junt amb Quim Farré [Joaquim Ferrer], Oriol Pi de Cabanyes, Raimon Martínez Fraile i Miquel Sellarés en la redacció de *Cròniques. Fulls d'Informació Universitària*. Aquesta iniciativa era afavorida per Fèlix Martí des de la Fundació Bofill, i aquesta es plantejà d'ampliar-ne l'abast a tota mena d'informació política, i ho encarregà a Sellarés i Crexell. El primer número de l'*Avui* fou datat el setembre de 1971, i aparegué mensualment amb regularitat fins que amb motiu de la detenció dels "113", on foren detinguts Crexell i Sellarés, la policia féu un escorcoll als locals de la Fundació, hi trobà materials de l'*Avui* i detingué Fèlix Martí, Josep Ordeix i Montserrat Fransoy. Per cobrir els detinguts Quim Farré confeccionà uns fulls amb la mateixa capçalera. Alliberats els empresonats a la Model, l'*Avui* es traslladà a un pis a la Gran Via, i més tard fou imprès per l'aparell de propaganda del PSAN. Poc més tard fou imprès a offset en la copisteria "Mar Blava", que Crexell muntà al carrer Bailén 130 i on s'imprimiren moltes publicacions clandestines d'aquells anys. De la publicació s'arribaren a fer-ne 5.000 còpies. L'aparició del diari *Avui* i la de *CDC Informacions* aconsellaren la seva desaparició a final de 1976.»

2. Llicenciat en periodisme, en què va començar el 1968 a l'Escola de Periodisme de l'Església, tingué una decidida vocació pels estudis històrics, concretament pels de la resistència popular contra les dictadures i, més concretament, sobre la premsa clandestina, de la qual esdevingué un especialista notori. Dirigí una copisteria, Mar Blava, en la qual imprimí uns quants textos clandestins, tant de la seva autoria com d'uns altres, sempre al servei de la causa nacional catalana, a la qual es bolcà. Empresonat arran de la caiguda dels 113 de l'Assemblea de Catalunya, participà sempre en iniciatives de caràcter cultural i periodístic, com ara la redacció de textos per a exposicions i catàlegs; per exemple, la de Companys o la de les Bases de Manresa, etc. De 1972 a 1976 fou director del mensual d'informació clandestina *Avui*, portaveu del Servei d'Informació Català. Director de la col·lecció «La Rella» de l'editorial independentista El Llamp, en la qual també publicà. De 1976 a 1980 dirigí el portaveu oficial de CDC col·laborant en *CDC Informacions*, *CDC Debat*, *Textos CDC*, etc. Col·laborà en força publicacions catalanes, a més de les que esmentem a la seva bibliografia dedicada a la història de la premsa. Així, n'hem vist articles a *Xaloc*, *Avui*, *Serra d'Or*, *Debat Nacionalista*, etc. Inspirador i realitzador de revistes clandestines com *Cròniques*, etc. El 1984 fou director de la revista quinzenal nacionalista *El Llamp*. Col·laborador i membre del Centre d'Història Contemporània de Catalunya dirigit per Josep Benet. Membre de la Societat Catalana de Comunicació i de la Societat Catalana d'Estudis Històrics. Dels textos apareguts sobre ell caldria remarcar: Joan Ignasi ORTUÑO, «Joan Crexell. De la clandestinitat a la democràcia propugnando la independència catalana», *Diario de Terrassa*, 4-12-1986 (en aquesta entrevista manifesta que té més de quatre-centes revistes clandestines, el 1986, censades); Isabel-Clara SIMÓ, «Joan Crexell, historiador de la clandestinitat», *Canigó*, 656 (3-5-1980), dóna una visió general de la seva activitat; Núria GARRIDO, «Joan Crexell: "Al febrer sortirà la nova revista *El Llamp*"», *Diari de Barcelona*, 22-1-1984, es dedica als objectius d'aquesta publicació; Oriol Pi de CABANYES, «La premsa de la resistència», *Avui*, 28-8-1977; i «Memòria de Joan Crexell», *La Vanguardia*, 26-1-1995), etc.; als quals cal sumar els recents de Josep Benet al mateix diari, Albert Manent a *Serra d'Or* (en curs), etc.

faltar i el que podria haver fet havent estat arrabassat de la vida en plena maduresa creativa. Els seus estudis ens acompanyen, i això el fa ser viu. Al si de la nostra Societat, la pèrdua d'un soci sempre és dolorosa. Tot i ser només un centenar de socis, ens han desaparegut Ricard Blasco, Albert Viladot... i ara Joan Crexell. Serveixin aquestes ratlles de consideració envers la seva figura i la seva obra, oi més quan ens sentim responsables, havent-lo convidat i avalat, de la seva presència a la SCC.

Crexell ha estat un historiador que s'ha encarat amb una temàtica molt precisa: els aspectes inconeguts de la lluita i la resistència catalanista en l'etapa que va de la Mancomunitat al franquisme i amb un tractament també ben original. A més de la part convencional —ús de testimoniatge oral, bibliografia, etc.—, ha furgat amb una increïble habilitat aquella paperassa que és davant el nas de tothom i a la qual no s'ha tret partit —per exemple, la premsa— o bé ha sabut «descobrir» en arxius militars, personals... La relació dels seus llibres és una dada prou suggerent en aquest tractament. Plau de remarcar també com a tota la seva obra hi ha un tractament de la premsa molt específic, obra a la qual aporta documents inèdits, comentaris, etc. Per exemple, a *La «Manifestació» de capellans de 1966* ofereix una sèrie de documents sobre *Serra d'Or* ben interessants; al volum sobre els fets del Palau, una desena de documents sobre *La Vanguardia* i el director Galinsoga, de trista memòria...

Una obra

De la seva producció hemerogràfica n'esmentem tres títols:

— *La premsa clandestina catalana, hoy*. Barcelona, s. d., s. e. [Avui, 1975]. Exemplar dedicat conservat a l'AHC. Repàs de les publicacions existents després d'un comentari general i amb dades diverses i reproducció de les capçaleres.

— *Prensa catalana clandestina i d'exili (1917-1938)*. Barcelona: El Llamp, «La Rella», 1987. Hi fa un repàs de la seixantena de publicacions de les quals ofereix dades diverses, comentaris i la reproducció de la portada.

— *Prensa catalana clandestina*. Barcelona: El Crit, «Edicions Crit», 2, 1977. Ofereix un conjunt de 108 publicacions ordenades cronològicament i amb apèndixs amb els títols dels quals no ha vist cap exemplar, la premsa política «legalitzada», etc. A més del comentari sobre la premsa, és també útil el comentari crític de la bibliografia existent sobre aquesta.

No hem pogut veure la seva *Prensa d'exili durant el franquisme*, estudi inèdit i que imaginem de factura idèntica als anteriors. Si n'atenem els antecedents, caldria que es publiqués per l'interès i pel servei que faria.

Potser fóra bo, pel grau de dificultat a reunir la seva producció, de recopilar tots els articles i llibres sobre premsa i aplegar-los en un volum on, amb el títol de *La premsa clandestina i de l'exili*, es posaria a l'abast el que sovint és la història dels vençuts, la història més amagada.

Pel que fa a estudis i articles sobre hemerografia, esmentem:

— *Prensa d'exili dels anys més difícils (1939-1947)*. Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.

— *Prensa clandestina a França durant l'ocupació nazi*. Comunicació presentada a les Primeres Jornades d'Història de la Premsa. Sant Cugat del Vallès: 1992. [Publicades en aquest número de TREBALLS DE COMUNICACIÓ]

I, dins de revistes, els següents:

Canigó

— «*L'Hora de Catalunya i Monitor*, dos diaris catalans dels anys 40», núm. 501 (14-5-1977).

— «Per veure-hi clar: resistents polítics contra resistents culturals», núm. 504 (4-6-1977).

— «*Bandera*, una publicació clandestina anunciada a *La Vanguardia*», núm. 506 (18-6-1977).

— «El *Treball* de Joan Comorera, núm. 508 (2-7-1977).

— «*Superació*», març 1939, núm. 509 (16-7-1977).

— «*La Paraula Cristiana*, any 1949», núm. 511 (23-7-1977).

— «Un digest català: *Antologia*», núm. 554 (20-5-1977).

— «*Horitzons*, adherida al FNC», núm. 558 (17-6-1977).

— «*Vetlla*», desembre 1939, núm. 576 (21-10-1977).

Capçalera

— «*Avui*. Servei d'Informació Català: 1972-1976», núm. 4 (1989), p.15-19.

Oriflama

— «Les "*Fulles Numerades*" de l'Assemblea de Parlamentaris del 1917», núm. 8 (16 a 22-7-1977).

— «El 4 d'agost de 1945 naixia *Què fem?* Objectiu: desvetllar consciències, sacsejar temperaments», núm. 15 (3-9-1977).

— «Catalunya: Melilla 1942», núm. 19 (1/7-10-1977).

— «Un testimoni de presó: *L'Ou com Balla*. A la Model del 1945», núm. 22 (22/28-10-1977).

Paper Groc

— «[presentació]», núm. 1 (Sant Jordi, 1993).

— «Premsa de presó», núm. 1 (Sant Jordi, 1993).

— «La història inacabada de *Treball* del PSUC», núm. 1 (Sant Jordi, 1993).

— «Adéu *Brusi*, adéu», núm. 2 (maig 1993).

— «El *Bulletin des Actes du Gouvernement Général de la Catalogne* (1810-1811)», núm. 2 (maig 1993).

— «Continuïtat», núm. 3 (juny 1993).

— «Suspensió del *Diario Curioso*», núm. 3 (juny 1993).

— «*Noticias de diferentes partes venidas a Barcelona* (1714)», núm. 5 (11 de setembre 1993).

— «Establir bibliografies», núm. 6 (octubre 1993).

— «Es deia *L'Espurna* el butlletí publicat a Barcelona l'octubre de 1940?», núm. 6 (octubre 1993).

— «Catalogació de la premsa clandestina», núm. 7 (octubre 1993).

— «Un col·leccionista de premsa del 1800», núm. 7 (octubre 1993).

- «Números 1 de premsa», núm. 7 (octubre 1993).
- «*Poemes (1963-1964)*», núm. 7 (octubre 1993).
- «Del temps en què feia d'impressor», núm. 7 (novembre 1993).
- «Una nota sobre *paper groc* que és d'agrair», núm. 8 (desembre 1993).
- «Sobre el *Quadern paper groc*», núm. 8 (desembre 1993).
- «Una enquesta fallida», núm. 9 (gener 1994).
- «Gener 1939: fi d'una etapa de la premsa catalana», núm. 9 (gener 1994).
- «Propaganda franquista en català durant la guerra civil», núm. 9 (gener 1994).
- «*Occident (1949-1950)*», núm. 10 (febrer 1994).
- «Una exposició de premsa ben curiosa», núm. 11 (març 1994).
- «Premsa de presó (i II)», núm. 11 (març 1994).
- «Primer aniversari», núm. 12 (Sant Jordi, 1994).
- «Periòdics suposadament d'exili», núm. 12 (Sant Jordi, 1994).
- «Com es fa *paper groc*», núm. 12 (Sant Jordi, 1994).
- «*L'Endavant* de maig de 1954 i Josep Tarradellas», núm. 13 (maig 1994).
- «1944: prohibició de *L'Indépendant* de Perpinyà», núm. 14 (juny 1994).
- «La mort de Salvat als diaris», núm. 15 (juliol-agost 1994).
- «El número 13 de *paper groc*», núm. 17 (octubre 1994).
- «El *Full Oficial* del diumenge 7 d'octubre de 1934», núm. 17 (octubre 1994).
- «La mort de Salvat a *La Veu de Catalunya*», núm. 18 (desembre 1994).
- «Premsa de Catalunya a l'hemeroteca de Tetuan», núm. 19 (en curs d'edició).
- «La mort de Salvat-Papasseit als diaris en espanyol», núm. 19 (en curs d'edició).

Una revista

Paper Groc és una publicació personal, feta per un home amb experiència editorial i tipogràfica³ i, alhora, per un historiador i un hemerògraf rigorós i amè. Comença amb uns folis solts que, a partir del número 11, són foli doble; així adopta més l'aspecte de revista. El color de paper és un groc intens, violent; a partir també del número 11 és canviat per un groc més pàl·lid, més clar, emblanquinat. El color probablement és un homenatge o un record a Batista i Roca, nacionalista, amb qui l'unien amistat i afinitat, el qual editava a Londres uns fulls també de color groc. No obstant això, a l'editorial de presentació, el director i editor indica que el color de *Paper Groc* és pel paper envellit.

A *Fulls Republicans* apareix el Crexell polític, el Crexell nacionalista i republicà, afí a ERC. Contràriament, a *Paper Groc* té un to estrictament cultural, tot i que hi sura la motivació nacionalista per mitjà d'aspectes vinculats a la premsa i al llibre. Vegem-ne la datació abans de donar una ullada ràpida al contingut.

1.	Sant Jordi 1993	1-6
2.	Maig 1993	7-14
3.	Juny 1993	15-22
4.	Juliol 1993	23-30
5.	11 de setembre 1993	31-42
6.	Octubre 1993	43-50
7.	Novembre 1993	51-58
8.	Desembre 1993	59-66
	Cap d'Any 1994	67-68
9.	Gener 1994	69-80
10.	Febrer 1994	81-90
11.	Març 1994	91-102
12.	Sant Jordi 1994	103-114
13.	Maig 1994	115-126
14.	Juny 1994	127-138
15.	Juliol-agost 1994	139-150
16.	Setembre 1994	151-166
17.	Octubre 1994	167-178
18.	Novembre 1994	179-191
19.	(en curs)	192-202

3. En el marc de la seva activitat —copisteria Mar Blava, etc.— efectuà la realització personal de força publicacions clandestines. Fins i tot paral·lelament a *Paper Groc*, edità *Fulls Republicans*, dels quals hem vist fins al número 31 (any II, octubre 1994). També la revista dedicada a omnis del Centre d'Estudis Interplanetaris, de la qual assumia les labors d'edició.

En preparar aquests materials de record i d'homenatge a Joan Crexell, el seu amic i editor Enric Borràs ens fa avinent que, havent trobat a casa de Borràs el número 19 de *Paper Groc* a punt d'enviar i al disc dur del seu ordinador el número 20 escrit i compost, ell i uns altres amics, potser Albert Roqué, autor d'un buidatge de la revista i també col·laborador, vetllarien de fer-ne l'edició. Borràs mateix féu el recordatori de la cerimònia amb un *Paper Groc* extra sense numerar ni datar i respectant-ne format i capçalera. Contenia el poema «Moria per Nadal» de Pere Quart, unes citacions de Salvat-Papasseit i Carles Muñoz Espinalt —«La nostra gent...»—, el poema d'Espriu «Assaig de càntic...» i un altre de P. Éluard, tots noms estimats de Crexell.

La publicació tenia un tiratge minoritari: la rebíem només uns pocs amics seus, vint-i-vuit, i cinc biblioteques, entre les quals hi ha l'AHC, on acostumava a treballar habitualment. Se n'hi conserva una col·lecció íntegra. Creixell explica l'objectiu del mensual en néixer a l'editorial inicial:

Encetem la publicació d'aquests fulls de bibliografia i bibliofília catalanes per Sant Jordi, patró de Catalunya. Ho fem molt modestament, però ho fem. Per als qui estimem els llibres i la premsa —el paper groc—, aquests fulls, si tot va bé, seran un llaç d'unió entre tots nosaltres. La seva periodicitat serà mensual [...] la seva llengua de comunicació serà el català. Quant al seu contingut, abastarà treballs sobre llibres i revistes en qualsevol idioma que facin referència al nostre país, en totes les seves vessants. [...] Comencem.

Amb il·lusió, doncs, i empenta, *Paper Groc*, al número 3, fa balanç de la presentació pública:

Aquesta aventura personal ha desvetllat l'interès de la majoria de les persones —amics— que han rebut els dos primers números del nostre butlletí. Això ens encoratja a continuar, tot encetant col·laboracions d'altri que de ben segur enriquiran aquests fulls de *paper groc*. Ens deia un amic que als Estats Units el futur de les publicacions especialitzades està garantit amb escreix. En aquest sentit afegia que aquesta mena de butlletins, de poques pàgines i amb un tiratge circumscribit als interessats en el tema, és usat fins i tot pel Govern d'aquell país.

Hi mostra, doncs, la satisfacció per l'acollida i llança la idea que, així com tenim el Dia del Llibre, es faci el Dia de la Premsa:

De la mateixa manera que, un cop a l'any, hi ha el Dia del Llibre per Sant Jordi, per què a Catalunya no s'organitza una diada semblant per a la premsa en català? Estem segurs que molta, moltíssima gent descobriria un món ignorat i una part no menyspreable s'hi afegiria gustosa, subscrivint-se a tal o tal publicació. I així segur que, a la llarga, es facilitaria una mica més l'entrada del públic en l'univers dels llibres. I de retop, amb el temps,

en el món del llibre de vell. Llencem aquesta iniciativa amb la sola intenció d'afavorir la Galàxia Gutenberg, cada cop més arraconada pel prepotent món de la imatge.

Una nota apareguda al diari *Avui* i signada per DescLOT (29-10-1993) fa que una dotzena de persones s'interessin en la revista i alhora que unes quantes més la demanin a la consulta de l'AHC. Crexell s'anima a fer un salt endavant i dóna a conèixer una enquesta als lectors al número 7, corresponent al novembre. La resposta és baixa, i així titula l'editorial del número 9 «Una enquesta fallida»:

[...] les respostes han estat mínimes. De les vint-i-vuit persones que reben *paper groc* —els altres cinc exemplars són per a Biblioteques i arxius públics— només han contestat *cinc* lectors. La nostra decepció ha estat gran i ens ha obligat a replantejar la llista de destinataris d'aquesta publicació.

Comentant el fet amb alguns amics, el punt que ha sortit més vegades en les converses ha estat que les coses regalades no són tan apreciades com aquelles altres que costen diners. I *paper groc* sempre ha estat donat de franc a un conjunt de persones que creïem interessades per coses dels llibres i la premsa del nostre país.

Es proposa de fer-hi un canvi i renova la llista d'adreces. Precisament aquell mes tinguérem una llarga conversa sobre les Primeres Jornades d'Història de la Premsa, els problemes del patrimoni hemerogràfic, la polèmica d'historiadors..., i, a partir d'aquest número 9, ens comença a enviar la revista, la col·lecció de la qual tenim per la seva gentilesa. Puntualment, cada mes, durant 1994, rebérem les vuit o dotze pàgines de la revista dedicada a la història del llibre i de la premsa catalans. Josep Massot i Muntaner, col·laborador també de la revista, ens confirma que efectuà la substitució dels receptors de *Paper Groc*; així li ho digué igualment, tot i que ell va continuar rebent-la a títol individual.

A l'abril, per Sant Jordi, Crexell torna a fer balanç i demana col·laboració textual. L'esforç de fer-la mensual és feixuc, però no defalleix. Acaba el text editorial, titulat «Primer aniversari»:

A alguns els semblarà un editorial pessimista quan es tracta de celebrar el primer aniversari d'aquesta publicació. Per a mi, el pessimisme seria deixar-ho córrer i plegar. Amb la vostra col·laboració segur que l'any vinent parlarem del segon aniversari de *paper groc*.

Estableixo el segon contacte, durant tot el 1994, amb ell indicant-li que li envio la relació de llibres publicats en llengua catalana en un període poc conegut, els anys 1879-1881, arran de la Restauració, i que era un apartat de la meua tesi doctoral sobre el *Diari Català*. Sense dir-m'ho, va reproduir un comentari de la nostra conversa a la revista en parlar del periòdic d'Almirall i ara, en fer la visió de tota la publicació, ho llegeixo...

Essent una revista personal feta amb sentit de rigor i qualitat, professional pel que fa referència a la manca d'errors, amb cap caràcter omès, cap errada, amb meticulositat *in extremis*, com correspon a un bibliògraf, a un bibliòfil que es rejoyenia cada any que encetava una nova col·lecció, una nova tongada, costa poc de resseguir la seva afició: primer aplegava els llibres com a tema de col·lecció, a continuació feia un article de conjunt i després de llegir-los el cuc manava de fer un llibre i entrava aleshores de ple en tota la documentació. D'ací que a la revista hi hagi la relació de col·leccions de llibres, com els publicats per les Edicions Catalanes de París, els dedicats a Companys, al Sis d'Octubre, etc. Potser preparava llibres sobre aquests temes?

Ens n'explica⁴ el funcionament tècnic en un article, i així sabem que la feia tot sol: la selecció del tema, l'escriptura del text, el picatge, l'edició i la distribució. Mai no podríem dir tan bé que fou una revista personal. Però l'obrí a tots els estudiosos, fins a l'extrem que al número 16 només hi té l'editorial. Tot el número és dedicat a explicar la història: un article, sensacional, del llibre *L'Onze de Setembre*, de Santiago Albertí, i l'article «La tomba de Felip V», d'Esteve Sunyol. Segurament, el camí emprès feia preveure una obertura de la revista envers els col·laboradors i ell hi restà com un més; això sí, fent l'editorial, la selecció de temes..., però ampliant el sentit de la publicació.

Paper Groc era fet modestament, hem dit, i amb qualitat. Realitzada amb un simple ordinador personal, el Macintosh LC II, una impressora Style Writer i un programa Claris Works, obtenia un resultat, tanmateix, excel·lent: tant en *Papers d'OVNIS* i en *Fulls Republicans* com en *Paper Groc*, amb la presència infatigable a *Serra d'Or*.⁵ Tot un conjunt d'estudiosos —Joaquim Molas, Albert Manent, Santiago Albertí...— publiquen a *Paper Groc* fins que arriba la fatal i inesperada parada del cor que fa envellir abans d'hora el color d'una revista singular i excepcional, tan singular i excepcional com el seu realitzador.

4. *Paper Groc*, 12, p. 110.

5. En aquest mensual cultural escriu:

1968. «Txecoslovàquia, un estat plurinacional» [en col·laboració amb O. Pi de Cabanyes] (novembre), p. 55-58.

1977. «*Cartas a la dona*, el primer llibre català dels EE. UU.» (juliol), p. 23-25.

1978. «Joan Salvat-Papasseit, col·laborador de l'*Estat Català*» (febrer), p. 39-41.

1981. «Els antecedents dels Cent Consells al consell de Cent» (maig), p. 43-45.

1982. «Salvat-Papasseit, censurat» (maig), p. 39-40.

1983. «Notes d'història. L'últim periòdic en català del 1939» (febrer), p. 56-57.

«Llibres suposadament d'exili» (setembre), p. 49-50.

«Les primeres pàgines en català a Amèrica» (desembre), p. 81-82.

1984. «Salvat-Papasseit amb la Irlanda revoltada» (desembre), p. 67-70.

1987. «Un anecdotari: evocació de la Caputxinada» (febrer), p. 11-13.

«Detenció de Gaudí l'11 de setembre de 1924» (setembre), p. 17-19.